

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสในอำเภอหนองหิน จังหวัดเลย

ภาวะผู้นำเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับผู้นำทุกคน คือ ผู้นำเป็นบุคคลที่สำคัญในองค์กรหนึ่ง ๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์กรของภาครัฐหรือเอกชน โดยผู้นำเป็นผู้ทำให้กลไกในระบบการบริหารงานขององค์กรใด ๆ ดำเนินไปสู่จุดหมายที่ตั้งใจ ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายการบริหาร การจัดการ รวมถึงการริเริ่ม การวางแผน การบริการ กำกับการ และดำเนินการปรับปรุงแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้การดำเนินงานสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายขององค์กร ผู้นำจึงเป็นผู้มีอิทธิพลที่สามารถส่งผลกระทบต่อความเป็นไปขององค์กรในทุกๆ ด้าน ผู้นำจึงมีความสำคัญในทุกองค์กร เพราะความอยู่รอดขององค์กรดังกล่าวขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจที่ดีที่มีความรอบคอบและทันต่อสถานการณ์ของคนที่เป็นผู้นำนั่นเอง

ดังนั้น หลักของภาวะผู้นำจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาทำความเข้าใจอย่างละเอียด เพื่อการนำมาพัฒนาหรือยกระดับคุณสมบัติความเป็นผู้นำในตนเองให้มีความสมบูรณ์นั่นเอง ซึ่งในทางพุทธศาสนา ก็ได้ให้ความสำคัญกับการเป็นผู้นำที่ดี โดยผู้นำที่ดีจะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความเป็นธรรมและตั้งมั่นอยู่ในศีลในธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและอื่นๆ อันจะนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของสมาชิกในองค์กรหรือชุมชน ซึ่งคุณสมบัติของผู้นำที่ดีตามแนวพุทธนั้นจะต้องประกอบด้วยหลักธรรมดังต่อไปนี้

๓.๑ หลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสในอำเภอหนองหิน จังหวัดเลย

๓.๑.๑ หลักการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักสารณียธรรม

สารณียธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน เป็นธรรมที่มีอุปการะมากเพราะจะทำให้เกิดความรักความเคารพต่อกัน เป็นไปเพื่อความไม่ทะเลาะวิวาทกัน เพื่อความสงเคราะห์แก่กัน ซึ่งเหมาะสำหรับคนหมู่มาที่อยู่วางกันเป็นสังคมนั้นนำมาเป็นแนวปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้เกิดความสามัคคีแก่กัน เพื่อสร้างความกลมเกลียวเป็นอันเดียวกัน โดยมีลำดับดังนี้

๑) **เมตตาทายกรรม** หมายถึง ความตั้งมั่นในเมตตาทายกรรมต่อเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายไม่ว่าทั้งต่อหน้าและลับหลังก็ดี คือ มีความหวังดีและปรารถนาดีต่อกัน ไม่กระทำในสิ่งที่เป็นการประทุษร้ายแก่กันอันเป็นการส่อเกียจการทางกายอันมีความหยาบคายไม่เหมาะสมในการที่จะกระทำต่อกัน มีการชกต่อยกันให้ได้รับกับความบาดเจ็บ การลักขโมยสิ่งของของคนอื่น การประทุษติดตนเป็นคนมากชู้ขาดจากความระมัดระวังสำรวมในทางกาม เป็นต้น ที่เป็นการกระทำอันขาดจากหลักเมตตาทางกายกรรมนั่นเองที่เป็นการสร้างความเดือดร้อนไม่เป็นไปเพื่อความสามัคคีกลมเกลียวของ

กลุ่ม^๑ ส่วนการมีกายกรรมที่ประกอบด้วยความมีเมตตานี้จะต้องเป็นไปเพื่อการทำให้หมู่คณะได้รับประโยชน์คือมีความสุขจากการกระทำของเรานั้น เช่น การยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือในหมู่เพื่อนที่เขา กำลังมีความลำบากอยู่นั้นให้เขาได้มีความสุขจากการเข้ามาช่วยเหลือของเรา รวมถึงการให้ทานสิ่งของต่างๆ แก่คนทุกข์คนยากไร้ขาดที่พึ่งซึ่งจะทำให้สังคมสามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ไม่เกิดการกระทำที่เอารัดเอาเปรียบกันในลักษณะต่างๆ อันปรากฏอย่างมากมายในสังคมปัจจุบันนี้ จึงทำให้สังคมเกิดรอยร้าวมีความแตกแยกกันขึ้นในหมู่คณะนั้นๆ เพราะขาดหลักธรรมที่จะให้มีความสามัคคีที่ต่อกันหรือขาดเมตตากายกรรมนี้ที่จะนำมาปรับใช้อย่างเหมาะสมในการอยู่ร่วมกัน จึงส่งผลให้สังคมเกิดความเดือดร้อนมีปัญหามากมายในสังคมนั้นเอง

๒) เมตตาวาจิกรรม หมายถึง ความมีวาจาที่ประกอบด้วยสาระประโยชน์ โดยการนำเอาหลักของศีลมาเป็นแนวทางสำหรับการกล่าววาจาออกไป เช่น หลักของศีลข้อที่ ๔ มาเป็นหลักประกอบในการพูดเสมอ วาจานั้นจึงจะเรียกได้ว่าประกอบด้วยความมีเมตตาวาจิกรรมนั่นเอง คือ สามารถพูดให้คนอื่น ๆ นำเอาสารประโยชน์จากการกล่าวสอนของเราไปใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุข ทำให้เขามีความนิยมชมชอบหลงใหลในวาจาที่กล่าวออกไปนั้น คือ ใช้คำพูดที่ปลดเปลื้องคนอื่น ๆ ที่มีกำลังความทุกข์อยู่นั้น และทำให้เขาสามารถมองเห็นทางที่จะออกไปจากความทุกข์และปัญหาต่างๆ อันประสบอยู่นั้นได้ ไม่ใช่วาจาที่เข้าไปเหยียบย่ำซ้ำเติมให้เขามีความตกต่ำเป็นทุกข์เพิ่มขึ้นอีกเรียกว่า วาจาอันขาดจากความมีเมตตา^๒ ดังนั้นควรกล่าวแต่วาจาที่มีคุณประโยชน์ประกอบด้วยความมีเมตตาที่จะเข้าไปเอื้อเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือแก่กันและกันนั่นเอง ดังนั้น คำพูดที่ผู้พูดกล่าวออกมานั้นจึงอาจจะส่งผลทั้งในด้านที่เป็นประโยชน์ก่อให้เกิดความสำเร็จมีความสุขความเจริญในชีวิต หรืออาจจะทำให้ผู้พูดประสบกับความล้มเหลวในชีวิตมีความทุกข์ ความเสื่อมตามมาอย่างมากมายแก่ตนเอง ซึ่งขึ้นอยู่กับที่ผู้พูดนั้นจะสามารถใช้คำพูดที่ประกอบด้วยเมตตาวาจิกรรมหรือขาดจากความเมตตาวาจิกรรมที่เปรียบเสมือนยาพิษที่คอยกัดกร่อนหรือเป็นดั่งน้ำผึ้งหวานที่จะคอยขโมยจิตใจของผู้ฟังได้เป็นอย่างดีนั่นเอง

๓) เมตตามโนกรรม หมายถึง ความมีจิตใจอันประกอบด้วยการมีเมตตามโนกรรมแก่เพื่อนที่อยู่ร่วมภายในสังคมทั้งหลายนั้น ไม่ว่าจะทั้งต่อหน้าหรือลับหลังก็ดี โดยจะต้องเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยการคิดที่หวังดีปราศนาในด้านที่ดีแก่บุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ไม่คิดในทางที่จะทำให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นแก่ตนเองหรือสังคม เป็นต้น มีการคิดที่ประกอบด้วยความโกรธ ความเคียดแค้นอาฆาตพยาบาท ความอิจฉาริษยาความละโมภโลภมากต่างๆ เป็นต้น ที่จัดว่าเป็นการคิดที่เป็นฝ่ายแห่งอกุศล ซึ่งจะส่งผลทำให้ตนเองและสังคมเกิดความเดือดร้อนตามมา และเป็นการคิดที่ผิดต่อหลักคำสอนทางศาสนาที่ได้ทรงห้ามไว้ไม่ให้คิดนั่นเอง เพราะจะทำให้ตนเองและคนอื่น ๆ เกิดความเสื่อมเสียตกต่ำได้

^๑ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๙๒/๓๐๒.

^๒ ม.ม.อ. (บาลี) ๑๒/๔๙๒/๒๙๓.

อันมีสาเหตุมาจากการคิดผิวนั้นเอง^๓ ส่วนการคิดที่ทางพระพุทธศาสนาทรงต้องการนั้นจะต้องเป็นคิดที่ริเริ่มสร้างสรรค์มีประโยชน์แก่ตนเองและสังคม เช่น การคิดที่ประกอบด้วยความรักและปรารถนาดีมีการให้อภัยแก่หมู่เพื่อนที่อยู่ด้วยกันนั้นในเมื่อเขาหลงกระทำผิด เราก็ไม่มีจิตที่ถือโทษโกรธเคืองจนเกินไป มีจิตใจที่จะเมตตาแก่คนที่ทำผิดเหล่านั้น เพื่อที่จะให้เขาหันมาแก้ไขตนเองใหม่ให้ดีกว่าเดิม รวมทั้งการคิดที่จะช่วยเหลืออาสาในการทำงานเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมโดยมิได้หวังผลตอบแทนใดๆ เลย ซึ่งเป็นการอบรมให้จิตใจดำเนินไปตามเยี่ยงอย่างที่เขาบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่ทรงพาประพาศมามาก่อนนั้น จนทำให้จิตใจมีความประเสริฐสูงส่งปราศจากการดำริไปในทางที่ผิด คิดอยู่แต่ทางที่สุจริตประกอบด้วยมโนกรรม ๓ อันเป็นเมตตาตามโนกรรมนั่นเอง ย่อมส่งผลทำให้เป็นคนมีใบหน้ายิ้มแย้ม แจ่มใส บังเกิดความมีสง่าราศี จนทำให้อยากนำเข้าไปคบหาสมาคมด้วย ที่แตกต่างจากคนที่ขาดเมตตาตามโนกรรมย่อมไม่มีใบหน้าที่สวยงาม มีความเศร้าหมอง ปราศจากสง่าราศี ส่งผลให้ไม่มีใครอยากเข้าไปนั่งใกล้หรือคบหาสมาคมด้วยนั่นเอง

๔) **สาธารณโภคิตา** หมายถึง การบริโภคนั้นโดยเป็นธรรม รู้จักแบ่งสิ่งของให้กันและกันตามโอกาสอันควร โดยใช้หลักของทานบารมีมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวปฏิบัติตาม ย่อมจะทำให้เป็นคนรู้จักที่จะให้สิ่งของอันเป็นประโยชน์แก่ทุกๆ คนอย่างเสมอภาคยุติธรรม ไม่มีความลำเอียงที่จะแบ่งปันลาภทั้งหลายโดยให้เฉพาะกลุ่มคนที่ตนเองชอบเท่านั้น อันจะส่งผลเสียแก่สังคมโดยรวมตามมามากมาย เช่น ตัวอย่างที่เห็นกันในสังคมของเราในปัจจุบันนี้ ที่มีความไม่เสมอภาคกันอยู่หลายประการ เช่น ความร่ำรวยและยากจนของคนในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำกันอยู่มาก กลุ่มของคนร่ำรวยก็ร่ำรวยอย่างมหาศาล ส่วนกลุ่มของคนยากจนก็ยากจนแบบไม่มีที่จะกินหรืออยู่อาศัย^๔ เป็นต้น ซึ่งสิ่งดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นได้ว่าในสังคมเรามีการขาดจากการนำหลักของสาธารณโภคิตามาเป็นที่ยึดถือปฏิบัติ จึงทำให้คนในสังคมได้รับผลกระทบต่อการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันอย่างมากดังกล่าวนั้น

ดังนั้น การที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ ต้องให้ทุกคนภายในสังคมไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของคนที่ยากจนหรือกลุ่มของคนที่ยากจนได้มีการฝึกอบรมตนเองให้รู้จักหลักสาธารณโภคิตาธรรมและการนำเอามาใช้ปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งจะทำให้คนในสังคมมีจิตใจที่ดีขึ้นคิดที่จะแบ่งปันช่วยเหลืออาทรแก่กันและกัน ไม่ดำเนินชีวิตแบบเห็นแก่ตัวโดยฝ่ายเดียวโดยไม่รู้จักรำค้ำถึงผลประโยชน์ของบุคคลอื่นๆ ที่เป็นการปฏิบัติที่ขัดต่อหลักธรรมข้อนี้ ที่จะไม่ส่งผลดีแก่สังคมส่วนรวมตามมานั่นเอง ทำให้สังคมไม่สามารถพัฒนาแบบยั่งยืนได้ ดังนั้น หากจะทำให้สังคมเกิดการพัฒนายั่งยืน ไม่เกิดความเหลื่อมล้ำกันในระหว่างบุคคลภายในสังคมนั้น ก็จะต้องมีการปลูกสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่คนทุกๆ กลุ่มภายในสังคมนั้น ให้มีความเข้าใจในหลักสาธารณโภคิตาธรรมเป็นอย่างดีแล้ว รู้จักการแบ่งปันสิ่งของอันควร

^๓ ม.ม.อ. (บาลี) ๑๒/๔๙๒/๒๙๓.

^๔ ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๙๒/๓๐๓.

แบ่งปัน มีจิตอาสาเพื่อทำประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมให้มากขึ้น ที่จะช่วยสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมืองอย่างมีความเสมอภาคกันตามมาได้นั่นเอง

๕) สีสสามัญญตา หมายถึง การประพาสธรรมะระงับอยู่ในศีลหรือวินัยอันดีงาม เป็นผู้ไม่บกพร่องในศีล คือ จะต้องมศีลที่ไม่ต่างพร้อยสามารถปฏิบัติตนกับเพื่อนที่อยู่ร่วมสังคมทั้งหลายได้อย่างมีความสุขทั้งต่อหน้าและลับหลัง ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งความดีงาม เป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง โดยศีลคือสิ่งที่ทำให้เกิดภาวะอันปรกติ หากมีความเป็นปรกติ สิ่งนั้นย่อมไม่มีโทษ ตัวอย่างอย่างสังคมบ้านเมืองสงบผาสุกเป็นปรกติ ปราศจากความวุ่นวายจากภัยต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก รวมถึงคนที่มีความเป็นปรกติภายในตน คือ ไม่มีภัยอันตรายต่างๆ เข้ามาเบียดเบียน มีความเป็นอยู่ในด้านของปัจจัย ๔ มีอาหารเครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย เป็นต้น ที่สมบูรณ์เป็นปรกติแก่การดำรงชีพ รวมถึงคนที่อยู่ร่วมกันไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่กัน มีการตั้งตนอยู่ในศีลอันดีงามสำหรับการอยู่ร่วมกันภายในสังคม คือ ไม่ทำร้ายกัน ไม่ลักฉ้อ ไม่ลักลอบทำชู้กัน ไม่พูดปดหลอกลวงกัน ไม่เป็นคนชอบเมาที่จะสร้างความรำคาญและก่อการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ดังนั้น คำว่าปรกตินี้ จึงหมายถึงความเรียบร้อยภายในตัวบุคคลแต่ละคน และทั้งหมดที่อยู่วางร่วมกัน โดยมีศีลจึงเป็นรากฐานสำคัญที่จะช่วยสร้างความเจริญให้มีขึ้นภายในสังคมนั่นเอง

๖) ทัฏฐีสสามัญญตา^๕ หมายถึง การมีความเห็นอันถูกถูกต้องเป็นสัมมาทัฏฐิ ในพระพุทธศาสนาได้ตรัสสอนเรื่องสัมมาทัฏฐิเบื้องต้นว่า คือความเห็นที่เชื่อว่า บุคคลทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วได้รับผลชั่ว บาปบุญมีจริง นรกสวรรค์ในโลกอื่นมีจริง มารดาบิดา ... เห็นถูกและกระทำในสิ่งอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตประจำวันของตนเองและส่วนรวมได้ ส่วนสัมมาทัฏฐิในเบื้องต้นหมายถึง ความรู้ในอริยสัจ๔ คือเห็นความทุกข์ในชีวิตของตนเองและของคนอื่นๆ ตามที่เป็นจริง เห็นเหตุเกิดของทุกข์ในชีวิตของตนเองและบุคคลอื่นๆ ที่มีความเหมือนกัน รวมทั้งเห็นหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ที่มีอยู่สามารถจะดำเนินตนเพื่อความหมดจดจากความทุกข์เหล่านั้นเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม โดยเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ที่ร่วมสังคมทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังนั่นเอง

กล่าวได้ว่า หลักสารณียธรรม ดังกล่าวมานี้พระพุทธองค์ตรัสไว้เพื่อต้องการให้สังคมเกิดความ เป็นปึกแผ่นสามัคคีต่อกัน ด้วยการอาศัยการเจริญเมตตาทั้ง ๓ คือ เมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาโมกกรรม แก่บุคคลรอบข้าง และสอนให้บุคคลรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันสิ่งของอันเป็นประโยชน์แก่การบริโภคใช้สอยแก่หมู่คณะที่อยู่ร่วมกันนั้น (สาราณโมค) ในขณะที่เดียวกันนั้นการเสมอกันด้วยสิ่ง ๒ คือ มีศีลเสมอกัน (สีลสามัญญตา) และมีทัฏฐิที่เสมอกัน (ทัฏฐีสสามัญญตา) ก็เป็นสิ่ง ที่สำคัญที่จะทำให้การดำเนินชีวิตในของทุกคนในสังคมภายใต้กรอบแห่งสารณียธรรมดำเนินไปได้ อย่างราบรื่นขึ้น ถึงแม้กาลเวลาจะล่วงผ่านไปนานก็ตาม แต่ก็ป็นเหตุให้หวนระลึกถึงกันอยู่เสมอ

^๕ ๐ง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๐๓.

เพราะเธอเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่ควรระลึกถึง ผู้ใดบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์ ธรรมเหล่านั้นย่อมทำผู้นั้นให้เป็นที่รักของเพื่อนทั้งหลายได้เป็นอย่างดี

๓.๑.๒ หลักการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักอิทธิบาท ๔

อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานซึ่งมีคุณธรรมเครื่องให้ลุถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้ที่หวังความสำเร็จในสิ่งใดๆไม่ว่าจะเป็นความต้องการในกิจการด้านทางโลกอันมีความเจริญในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เป็นต้น หรือเป็นความต้องการความสมหวังในทางการประพฤติดุธรรมก็ดี พึงใช้หลักอิทธิบาทนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเดินตามแล้วความสำเร็จนั้นก็จะอยู่ไม่ไกลเกินเอื้อม ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ ประการ คือ

๑) **ฉันทะ** คือ ความพอใจ รักใคร่ยินดีในสิ่งนั้น ใครจะทำอะไรก็ตามจะต้องมีความพอใจเป็นฐานของจิตใจที่สำคัญเพื่อให้ดำเนินชีวิตไปตามสิ่งที่ตนเองพอใจนั้น ความพอใจจะทำให้จิตใจมีกำลังที่จะปฏิบัติการกิจที่ตนชอบนั้นให้ออกมามีประสิทธิผลที่สูง คือ สามารถที่จะบรรเทาความชั่วประเภทต่าง ๆ ภายในจิตใจออกไปได้ เช่น ความเบื่อหน่าย ท้อแท้ หดหู่ สิ้นหวังต่อการที่จะปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ สิ่งเหล่านี้จะหมดออกไปจากจิตใจเรื่อยๆ เพราะอำนาจแห่งฉันทะธรรมที่เป็นกำลังให้เกิดคุณธรรมอันมีความอดุสาหะ พากเพียร ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคต่างๆเหล่านั้นทำให้จิตใจมีพลังที่จะขับเคลื่อนวิริยะธรรมและคุณธรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นและพร้อมที่จะเป็นกำลังให้แกกัน ซึ่งจะสามารถให้การปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นผู้นำบรรลุสู่เป้าหมายตามที่องค์กรได้ตั้งไว้นั่นเอง

๒) **วิริยะ** คือ ความเพียรพยายามที่จะหมั่นประกอบกิจการงานต่างๆ อย่างกล้าหาญไม่ครั้นคร้ามขามเกรงต่ออุปสรรคอันตรายต่าง ๆ มองเห็นโทษของความเกียจคร้าน มองเห็นอานิสงค์ของความเพียรแล้วมีความคิดริเริ่ม มีความบากบั่น ทำงานด้วยความหมั่น ขยัน ไม่ทอดทิ้งภารกิจนั้น ๆ เสียในระหว่างทำงานที่ตนจะต้องทำ ทำงานที่จรมมาด้วยความเอาจริงเอาจัง มุ่งความสำเร็จของกิจการงานเหล่านั้นเป็นเป้าหมาย ทำให้งานที่ยังไม่มีขับเคลื่อนไปข้างหน้าก็จะเกิดการขับเคลื่อนตนเองให้ไกล่เข้าไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์นั้นยิ่งขึ้นไป เปรียบเสมือนกับการเดินทางไปข้างหน้าเพื่อมุ่งเข้าสู่เส้นชัย คนที่มีความขยันต่อการที่จะก้าวเดินไปอยู่เรื่อยๆ นั้นสามารถจะเดินไกล่เข้าไปถึงเส้นชัยได้เร็วกว่าคนที่ขาดจากความขยันที่จะเดินจึงทำให้ไม่สามารถจะไกล่เข้าไปถึงเส้นชัยได้ รวมถึงการพัฒนาจิตใจให้มีความเจริญสูงส่งด้านคุณธรรมก็จะต้องอาศัยความเพียรมาเป็นหลักยึดถือจึงจะสามารถจะพัฒนาจิตใจให้เจริญในทางแห่งกุศลธรรมอันสูงส่งขึ้นได้

๓) **จิตตะ** คือ ความเอาใจใส่ หรือฝึกฝนมีความแน่วแน้อยู่ในภารกิจนั้นอย่างไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีจิตใจที่มั่นคงสงบอารมณ์ต่างๆ ได้ดีหากมีการประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาเหล่านั้น จิตใจที่สงบนี้ทำให้เป็นบ่อเกิดแห่งสติปัญญาได้ดี มีพลังทางจิตใจอันสูงส่งแก่การจะขับเคลื่อนตนเองหรือองค์กรต่างๆ เหล่านั้น ให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ทั้งส่วนตนเองหรือส่วนรวมนั้นไป

สู่เป้าหมายอย่างมีความสุขราบรื่น และมีความสุขสำหรับการดำเนินชีวิตอยู่นั้นเพราะจิตใจที่สงบย่อมจะทำให้พบกับความสุข เมื่อจิตใจมีความสุขความร่าเริงแจ่มใสก็จะเป็นปัจจัยแห่งการกระทำ การพูด และการคิดที่ดีตามมา ซึ่งจะทำให้ตนเองและสังคมประสบแต่ในสิ่งอันรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปได้

๔) **วิมังสา** ซึ่งแปลว่า การไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น วิมังสาเป็นอาการของปัญญาที่ใช้ไปในลักษณะ ไคร่ครวญ พินิจพิจารณา ก่อนที่จะทำ จะพูด ก่อนที่จะปลุกฝังความพอใจ ในขณะที่ใช้ความพยายาม และแม้แต่ความแน่วแนในกรณีกิจนั้น ๆ วิมังสาจึงต้องใช้ทุกขั้นตอนทุกขณะของการปฏิบัติภารกิจในด้านต่างๆ เช่น การศึกษาเล่าเรียน การปฏิบัติธรรม ทั้งขั้นศีล สมาธิ และปัญญา หรือการทำงานประเภทต่างๆ โดยทุกขั้นตอนของการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นขั้นวางแผน ประเมินผล ลงมือทำ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แก้ไข ล้วนต้องอาศัยวิมังสาเป็นสำคัญ นั่นคือการดำรงชีวิตอย่างใช้ปัญญาทุกขั้นตอนของชีวิต จนนำมาสู่การมีชีวิตที่ประเสริฐนั่นเอง^๖

๓.๑.๓ หลักการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักพรหมวิหาร

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักและกำกับความประพฤติให้เป็นไปโดยชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตดีหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ประกอบด้วย ๔ อย่างคือ

๑. เมตตา^๗ คือ ภาวะของจิตที่มีเอื้อโยไมตรีจิตคิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์ปราศจากอาฆาตพยาบาท ซึ่งเคียด โกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มแข็ง มองด้วยสายตาอันแสดงถึงจิตใจที่เอิบอาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุข ปราศจากความมั่งร้ายที่เป็นภัยเวรทั้งปวง เมตตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นภายในจิต วิธีอบรมคือ ระวังใจมิให้โกรธแค้น ชัดเคืองอาฆาตพยาบาท เมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายามสงบระงับเสีย หัดคิดว่าตัวเองรักสุขต้องการความสุขฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นทั้งปวงก็ฉันนั้น เมื่อทำความสงบอาฆาตพยาบาทและทำไมตรีจิตมิตรใจให้เกิดขึ้นได้แล้ว ควรหัดแผ่จิตเช่นนั้นออกไปแก่คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยใจที่คิดปรารถนาสุขประโยชน์ดังเช่น คิดว่า จงอย่ามีเวร อย่ามีเบียดเบียนอย่ามีทุกข์ มีสุขรักษาตนให้สวัสดิ์เถิด มีสุขรักษาตนให้สวัสดิ์เถิด ภาวะของจิตที่มีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข ย่อมมีอยู่ในตนและในคนที่เป็นที่รักอยู่เป็นปรกติ แต่ยังเจือด้วยราคะเสน่หาบ้าง เจือด้วยอาฆาตพยาบาทในผู้อื่นสัตว์อื่นบ้างนี้ จึงนับว่าเป็นภาวะของจิตที่เป็นสามัญธรรมดา พระบรมศาสดาทรงสั่งสอนธรรมให้ปรับปรุงสิ่งที่มีย่อมเป็นสามัญธรรมดาให้เป็นธรรม คือ เป็นคนเกื้อกูลขึ้นมา คือ ให้รักใคร่ปรารถนาสุขดังกล่าวให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มีให้คับแคบเฉพาะตนและคนซึ่งเป็นที่รักในวงแคบของตนหรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่จำกัดไม่มีประมาณ

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , **พุทธธรรม** , พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔๒ – ๘๔๔.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

และให้ปราศจากอาฆาตพยาบาท ทั้งให้บริสุทธิ์จากราคะ สีนหาด้วย เพราะอาฆาตพยาบาทที่เป็นศัตรูที่ห่างของเมตตา ราคะสินหาเป็นศัตรูที่ใกล้ของเมตตา ความรักใคร่ที่เป็นสามัญธรรมดาของโลก ย่อมเจือด้วยสิ่งทั้งสองนั้น ในทางการปฏิบัติบรณนั้นจึงต้องอบรมสิ่งที่มีอยู่เป็นธรรมดาโลกให้เป็นธรรมขึ้นมา ให้เป็นเครื่องคุ้มครองโลกเมตตาไม่เพียงมีขอบเขต ไม่เพียงมีระยะเวลา ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไร ณ ที่แห่งใด ในกาลไหน เมตตาพึงมีได้อย่างเต็มเปี่ยมโดยปราศจากเพราะเมตตาไม่จำเป็นต้องอาศัยทรัพย์สินของ เมตตาเป็นเรื่องของจิตใจโดยบริสุทธิ์แท้ เมื่อมีจิตใจที่มีเมตตาได้ด้วยกับทุกคน และยังมีเมตตาอย่างยิ่งด้วยกันทุกคน เพราะไม่เป็นการต้องลงทุนลงแรงอย่างใดเลย เพียงแต่น้อมใจลงให้อ่อนละมุนไมใจแข็งใจดำ แม้เมื่อรู้เห็นอยู่ว่าเขาเป็นทุกข์ เพียงแต่น้อมใจลงปรารภณาให้เขาเป็นสุขโดยทั่วกันเท่านั้นเองก็เป็นการแสดงเมตตาแล้ว

๒. กรุณา^๔ คือ ภาวะจิตที่ห่วงใยไปเพราะความทุกข์ร้อนของผู้อื่น เหมือนอย่างถ้าซื้อได้ก็จะซื้อความทุกข์ของเขา คือ จะช่วยทำความทุกข์ของเขาให้หมดสิ้นไป จึงมีโอกาสนี้ที่ทนเฉยอยู่ไม่ได้ต้องชวนช่วยช่วยเหลือเพื่อบำบัดความทุกข์ ปราศจากความคิดเบียดเบียนซ้ำเติม เห็นใครตกอยู่ในความทุกข์ไม่มีที่พึ่งก็อดอยู่ไม่ได้ที่ต้องคิดช่วย กรุณานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีในจิต วิธีอบรมคือ ระวังใจไม่ให้คิดเบียดเบียนใคร และหัดใจให้คิดว่าเมื่อตนเองมีทุกข์ก็ต้องการความช่วยเหลือฉันใด ผู้อื่นสัตว์อื่นก็ฉันนั้น ดังนี้แล้วก็หัดใจให้ไม่นิ่งดูตาย ให้ชวนช่วยเปลี่ยนแปลงทุกข์ของผู้อื่นตามความสามารถหรือตามที่ควรจะทำได้ หัดแผ่จิตใจที่กรุณาออกไปแก่คนและสัตว์ทั้งหลายโดยเจาะจง หรือโดยไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยความคิดว่า “จงพ้นความทุกข์เดือดร้อน ” ดังนั้น ภาวะของจิตใจที่ต้องการความช่วยเหลือในเมื่อมีทุกข์ ย่อมมีอยู่เป็นสามัญธรรมดาแต่ยังเจือด้วยวิหิงสา คือ ความคิดเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่นเพื่อให้ตนพ้นทุกข์ และยังความโสภโณมน์สเมื่อใดเห็นทุกข์ของคนผู้เป็นที่รัก เพราะเป็นภาวะของจิตที่คับแคบต้องการให้ตนเองและคนผู้เป็นที่รักของตนพ้นทุกข์เท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติอบรมปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ให้เป็นธรรมขึ้น มีให้คับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ยึดรักหรือจำเพาะพวกของตน แต่ให้แผ่กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่มีจำกัดไม่มีประมาณ และให้ปราศจากวิหิงสาความเบียดเบียน และให้ความสงบโสภโณมน์สในเพราะทุกข์ของคนที่เป็นที่รักด้วย เพราะว้าวิงสาเป็นศัตรูที่ห่างของกรุณาส่วนความโสภโณมน์สเป็นศัตรูที่ใกล้ของกรุณา

๓. มุทิตา^๕ คือ ภาวะของจิตที่บันเทิงยินดีในเมื่อผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญด้วยสมบัติต่างๆปราศจากความริษยาเห็นใครพรั่งพร้อมด้วยสมบัติก็พลอยมีมุทิตาด้วย ตัดความยินร้ายไม่ยินดีด้วยเหตุที่ริษยาเสียได้ มุทิตานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งที่พึงอบรมให้มีขึ้นในจิต วิธีอบรมคือ ระวังใจมิให้ริษยาในเมื่อได้เห็นได้ทราบสมบัติ คือ ความพรั่งพร้อมต่างๆ ของผู้อื่นเมื่อความริษยาเกิดขึ้นก็พยายามระวังเสีย หัดคิดว่าตนเองมีความยินดีเมื่อได้สมบัติที่ชอบใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคนอื่นเขาได้จึงไปริษยาเขา ควรจะพลอยยินดีกับเขา พิจารณาให้เห็นโทษของความริษยา เช่นว่า “อริโลกนาสิกา ความริษยาเป็นเหตุทำลายโลก เมื่อทำมุทิตาจิตให้เกิดขึ้นได้ ก็หัดแผ่เช่นนี้ออกไปแก่คนสัตว์อื่นโดยเจาะจงหรือโดยไม่เจาะจงทั่วไปด้วยความคิดว่า จงอย่าวิบัติจากสิ่งที่ได้แล้ว ฉะนั้น

^๔ พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๗.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.ล.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

ภาวะของจิตที่ยินดีในเวลาได้สมบัติต่างๆ ย่อมมีอยู่ในเมื่อตนหรือคนเป็นที่รักได้สมบัติที่ตนได้ ก็ยังมีโสมนัสเจือตัณหา พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่เป็นอยู่ให้เป็นธรรมขึ้น คือให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มีคับแคบเฉพาะตนและผู้ที่ตนรักเท่านั้น แต่ให้กว้างออกไปตลอดจนถึงไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ โดยให้ปราศจากริษยา ทั้งปราศจากโสมนัสที่เจือกิเลส ตัณหาด้วย เพราะว่าริษยาเป็นศัตรูที่ห่างของมูทิตา ส่วนความโสมนัสเป็นศัตรูที่ใกล้ของมูทิตาฉะนั้นก็พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมาเช่นเดียวกับในสองข้อข้างต้น และยกให้บุคคลผู้เป็นที่รักขึ้นเป็นพยานหรือเป็นอุปมาดังพระพุทธสุภาษิตที่ตรัสสอนไว้ว่า “พึงแผ่จิตถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยมูทิตาเหมือนอย่างเห็นบุคคลผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจกับบังเอิญยินดี ฉะนั้น”

๔. อุเบกขา^{๑๐} คือ ภาวะของจิตที่มีอาการเป็นกลาง เห็นเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลายในคราวสอง คือ ในคราวประสบสมบัติและในคราวประสบวิบัติ ก็ไม่ยินดียินร้ายมองเห็นว่าทุกคนมีกรรมที่ทำไว้เป็นของของตน จะมีสุข จะมีทุกข์ จะไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ก็เพราะกรรมจึงวางเฉยได้ คือ วาง ได้แก่ไม่ยึดถือไว้ วางลงได้ เฉย คือ ไม่จัดแจงร่วนวายปล่อยให้เป็นไปตามกรรมหรือตามกำหนดของกรรมอุเบกขานี้เป็นพรหมวิหารธรรมอีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นข้อสุดท้ายที่พึงอบรมให้มีขึ้นในจิตวิธอบรม คือ ระมัดระวังใจมิให้ขึ้นลงด้วยความยินดียินร้ายทั้งในคราวประสบสมบัติทั้งในคราวประสบวิบัติเมื่อภาวะของจิตเช่นนั้นเกิดขึ้นก็พยายามระงับใจหัดคิดถึงกรรมและผลของกรรม หัดคิดวางลงไปให้แก่กรรม เหมือนอย่างให้กรรมรับผิดชอบเอาไปเสีย เมื่อทำจิตให้อุเบกขาได้ก็หัดแผ่จิตเช่นนี้ออกไปแก่คนอื่นสัตว์อื่น โดยเจาะจงหรือไม่เจาะจงทั่วไป ด้วยความคิดว่า “ทุกสัตว์บุคคลมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทรับผลกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย ทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่วก็ต้องรับผลกรรมของกรรมนั้น”

ภาวะจิตเป็นอุเบกขานี้ ย่อมมีอยู่เป็นสามัญธรรมดาในเวลาปกติ ยังไม่มีอะไรมาทำให้เกิดความยินดียินร้าย แต่ยังเจือด้วยความไม่รู้ และจะเปลี่ยนไปเป็นความยินดียินร้ายขึ้นได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่มีอยู่ให้เป็นธรรมมากขึ้น คือ ให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างออกไป มิใช่ในเวลาที่ไม่มีการกระทบจิตเท่านั้น แม้มีการกระทบจิตให้ยินดียินร้ายก็จะระงับได้ ทำใจให้สงบเป็นอุเบกขาได้ด้วยความรู้ เพราะความยินดี(ราคะ) และความยินร้าย(ปฏิฆะ) เป็นศัตรูที่ห่างของอุเบกขา ส่วนอุเบกขาด้วยความรู้เป็นศัตรูที่อยู่ใกล้ของอุเบกขา ฉะนั้น พึงยกตนขึ้นเป็นพยานหรืออุปมา ดังเช่นว่า ตนไม่ชอบให้ใครอื่นพึงเล็งชอบใจอยากได้อะไรของตนและไม่ชอบให้ใครอื่นหมายมั่นปองร้ายฉนั้นใด ตนก็ไม่ควรไปคิดยินดียินร้ายดังนั้นแก่คนอื่น ควรจะมีใจมีธัมมคือกลางเป็นฉนั้น

๓.๑.๔ หลักการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี หมายถึง การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม เช่น ผู้ปกครองหรือผู้บริหารกับผู้ใต้บังคับบัญชา (บริวาร) ศิษย์กับ

^{๑๐} พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๗.

ครูอาจารย์ เป็นต้น เพราะเป็นรากฐานแห่งการแบ่งปันผลประโยชน์ทางวัตถุที่ลงตัว และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวมมี ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทาน หมายถึงการให้ การเฉลี่ยเผื่อแผ่แก่กันและกัน ซึ่งเป็นข้อสำคัญเพราะว่า ทุกคนนั้นย่อมต้องการความช่วยเหลือจากกันและกันอยู่ในด้านต่างๆ ในด้านวัตถุเช่น ทรัพย์สินเงินทอง เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ในด้านกำลังใจ ช่วยกระทำการกิจการของกันและกันทางกาย ในด้านวาจา พุดจาช่วยเหลือกันในเรื่องที่ต้องพุดจา ในด้านสติปัญญา ช่วยให้ความรู้ ให้การแนะนำ ในข้อที่ควรจะแนะนำต่างๆ การให้การเฉลี่ยเผื่อแผ่เจือจานทุกคนทั้งผู้ใหญ่ ทั้งผู้น้อย ต่างก็ควรจะมีทาน คือให้การช่วยเหลือกัน ผู้ใหญ่ให้การช่วยเหลือผู้น้อย ผู้น้อยให้การช่วยเหลือผู้ใหญ่ ด้วยมีจิตใจมุ่งที่จะช่วยให้บรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการ หรือเพื่อที่จะให้พ้นจากอุปสรรคขัดข้องทั้งหลาย

๒. ปิยวาจา หมายถึง การเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่รักเป็นที่จับใจแก่กันและกัน อันเป็น ถ้อยคำสุภาพ เพราะวาจาที่พุดออกไปนั้น ถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นวาจาที่อาจเสียศรัทธาใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสียใจ เจ็บใจ ไม่สบายใจ เพราะฉะนั้นจึงสมควรที่ทุกคนจะต้องมี สติควบคุมใจ ควบคุมวาจา ที่จะพุดออกไปให้เป็นวาจาที่สุภาพ ที่เหมาะสม แม้ว่าในบางคราวต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยก็ตาม สิ่งที่จะเป็นเครื่องในการควบคุมการพุดของเราให้ไพเราะก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพุดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ

๓. อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ต่อกันและกัน คือ การทำสิ่งที่เป็น ประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาล มหาวิทยาลัย สังคมที่ตนอาศัยอยู่ ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้ง กาย วาจา ใจ ในทุกเวลาทุกโอกาส

๔. สมานัตตตา หมายถึง ความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอ หรือเสมอต้นเสมอปลาย ซึ่ง หมายถึง การรักษาระเบียบวินัยอันใดที่ทุกคนพึงปฏิบัติทั้งผู้ใหญ่วัยทั้งผู้น้อยตามหน้าที่ ที่บัญญัติเอาไว้ เป็นระเบียบของสถานที่ ของหน่วยงาน เช่น กฎระเบียบของสถาบันการศึกษา กฎระเบียบของ สถานที่ราชการต่างๆ เป็นต้น ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมือง ในทางพระพุทธศาสนาก็คือพระวินัย บัญญัติสำหรับพระภิกษุทั้งหลายนั่นเอง^{๑๑}

๓.๑.๕ หลักการพัฒนาวาสนาผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักนาถนธรรม ๑๐ ประการ

พระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อว่าสังคมมนุษย์ที่สามารถช่วยให้ผู้คนเกิดความสามัคคีปรองดองรักใคร่กันได้นั้น ผู้คนในสังคมนั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักนาถนธรรม ๑๐ ประการอันเป็นการเริ่มต้นในการปฏิบัติตนเพื่อก้าวสู่ความมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันเพื่อความผาสุก ความเจริญรุ่งเรืองของสังคม ๑๐ ประการ^{๑๒}

๑. ศีล ประพฤติดีมีวินัย ได้แก่ การดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบโดยสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจามีระเบียบวินัยและประกอบสัมมาชีพ มนุษย์ทุกคนในโลกล้วนแต่ต้องการความสุข ไม่ต้องการความทุกข์ คือ รักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น แต่การดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายที่ต้องการนั้น คนทั้งหลายมี

^{๑๑} บุญสิริ ขวลิตรำรง, ธรรมโอสธ, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓-๓๑.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘/๓๔-๓๘.

วิธีการดำเนินชีวิต ไปตามแนวหรือวิถีทางที่ตนคิดเห็นว่าถูกต้อง บางคนดำเนินชีวิตด้วยการเบียดเบียนตน คือ การทำตนให้ลำบากเดือดร้อนด้วยการกระทำของตน เช่น การดื่มน้ำเมาและเสพสิ่งเสพติด ให้โทษ เป็นต้น บางคนดำเนินชีวิตคนอื่นหรือสัตว์อื่นให้เดือดร้อน ลำบาก เช่น ลักขโมยฉ้อโกง ปล้นเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น หรือหากินด้วยการเบียดเบียนคนอื่น สัตว์อื่นบางคนดำเนินชีวิตด้วยการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น การดำเนินชีวิตประเภทนี้ ทางพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นการดำเนินชีวิตที่ไม่ประเสริฐ เพราะเป็นการกระทำตน และสังคมส่วนรวมให้เดือดร้อน

๒. พาหุสัจจะ ได้ศึกษาศดับมาก ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนสดับรับฟังมากในสายวิชาที่ตนศึกษา เกิดความรู้ความชำนาญ มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง สามารถที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือการนำมาใช้แก้ปัญหาต่างๆในสังคมทำให้สังคมมีความเจริญเพิ่มขึ้น

๓. กัลยาณมิตรตตา รู้จักคบคนดี ประเภทของมิตรตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้นมีมิตรที่คอยเกื้อหนุนในปัจจุบันช่วยแบ่งเบาภาระงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือเมื่อเกิดปัญหาก็คอยช่วยเหลือเพื่อให้ผ่านพ้นปัญหานั้นไปได้หรือช่วยให้ปัญหาที่มีนั้นค่อยเบาบางหรือทุเลาลงไปได้ มิตรประเภทนี้คือมิตรที่คอยช่วยเหลืออยู่ในปัจจุบัน นอกจากมิตรที่คอยช่วยเหลือในปัจจุบันแล้ว ยังมีมิตรที่คอยแนะนำเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดของชีวิตเพื่อให้บรรลุถึงโลกตรัสสุขได้ แต่หากไม่รู้จักเลือกที่จะคบมิตรที่ดีหลงไปคบมิตรที่ไม่ดีก็จะชักนำเราให้ไปกระทำในทางที่เสียหายตามมาได้

๔. โสวจิตตสา เป็นคนว่าง่าย ได้แก่ ไม่ดื้อรั้นกระด้าง รู้จักรับฟังเหตุผลและข้อเท็จจริงพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน จัดอยู่ในมงคลสูตรข้อหนึ่งที่จะช่วยสร้างความเจริญก้าวหน้าในชีวิตเป็นอย่างดี เพราะเป็นเหตุแห่งการรับฟังโอวาทจากเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ไม่ดื้อรั้นขัดแย้งต่อการรับฟัง และเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณธรรมอันสูงได้ คือ การละจากการกระทำในทางที่มีโทษเสียได้ เพราะน้อมรับและนำมาปฏิบัตินั่นเอง

๕. กิงกรณียะสุ ทักขตา ขวนขวายในกิจของหมู่คณะ ได้แก่ การเอาใจใส่ช่วยเหลือธุระและกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติพี่น้อง รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองหาวิธีดำเนินการที่เหมาะสม ให้สำเร็จในกิจนั้นๆ ซึ่งเป็นการสร้างความสมานสามัคคีให้เกิดขึ้นภายในสังคม เป็นสังคมที่มีความแน่นแฟ้นเข้มแข็ง เพราะทุกคนต่างเห็นความสำคัญของกิจการส่วนรวมเป็นที่ตั้ง แต่หากเมื่อใดที่คนมองเอาผลประโยชน์ตนเป็นที่ตั้ง ไม่เห็นความสำคัญในประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ย่อมจะกระทำการทุจริตฉ้อโกงในรูปแบบต่างๆเพื่อหวังผลประโยชน์เข้าหาตนเอง จึงเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้สังคมพัฒนาไม่ได้

๖. ธรรมกามตา เป็นผู้ใคร่ในธรรม มีความชอบใจต่อการทำความดีงามต่างๆ เช่น การไม่คบคนพาล การคบหาสมาคมกับบัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชา เป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นมงคลชีวิต อันจะพาให้ผู้ประพฤติตามนั้นมีความเจริญ เพราะใคร่ต่อทางที่เป็นธรรมทางที่ดีงามทั้งหลายนั้น

๗. วิริยารัมภะ มีความขยันหมั่นเพียร ที่จะประกอบกิจการงานที่สุจริต เว้นจากการประกอบกิจการงานที่ทุจริต คือ พยายามหลีกเลี่ยงความชั่ว หมั่นประกอบแต่กุศลที่ส่งเสริมให้ดวงชะตาชีวิตมีความมั่นคง ความขยันหมั่นเพียรนี้สามารถที่จะประยุกต์ใช้ในชีวิตได้อย่างดี โดยเฉพาะผู้ที่ต้องการความสำเร็จในชีวิตไปในด้านต่างๆที่ตนต้องการนั้น ก็คงต้องใช้ความเพียรขยันกันมาเป็นอันดับแรกก่อน แล้วความหวังอันยาวไกลนั้นก็จะเป็นกลายเป็นใกล้ขึ้นมาเอง หากใช้หลักวิริยารัมภะเป็นเครื่องปฏิบัติ

๘. สันตุกฐี มีสันโดษรู้ความพอดี ได้แก่ การยินดีพอใจในลาภผลและความสำเร็จต่างๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้ ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนโดยชอบธรรม ไม่มีความทะเยอทะยานจนเกินกำลังที่ตนจะหาได้ทำให้เกิดความทุกข์ตามมา รวมไปถึงการรู้จักใช้จ่ายทรัพย์แต่พอประมาณตามฐานะของตน หากไม่ประมาณดูทรัพย์ของตนใช้จ่ายมากกว่ารายรับ ก็จะทำให้เกิดความไม่สมดุลขึ้น

๙. สติ มีสติมั่นคง ได้แก่ รู้จักจดจำ ระลึกรู้ในสิ่งที่ทำ จะทำอะไรก็รอบคอบ ยับยั้งชั่งใจไม่ประมาทเป็นเหตุให้ทำกิจการงานผิดพลาดจนเกิดความเสียหาย ดังนั้นคนที่มีการฝึกสติได้อยู่เรื่อยๆ เช่นการเข้าไปปฏิบัติธรรมในวัดต่างๆ นั้นมีจุดหมายก็คือต้องการให้เราฝึกสติมีสมาธิเพิ่มขึ้น เพื่อทำให้ประสิทธิภาพของจิตใจดีขึ้นสามารถจะลดละความผิดพลาดในเรื่องต่างๆ ที่มีมาจากการขาดสติลงได้ สตินี้จะมีความมั่นคงได้เพราะการหมั่นเพียรในการฝึกจิตอยู่เรื่อยๆ

๑๐. ปัญญา ได้แก่ มีความรู้ในเหตุ รู้ในผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์มองสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาให้รู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ที่เป็นไปตามคลองธรรม ไม่เป็นมิถิภาฏฐิจึงทำให้ชีวิตพัฒนาไปในทางที่ถูกที่ควรยกระดับความประพฤติทางกายวาจาและจิตใจให้ประเสริฐได้

หากบุคคลที่มีธรรม ๑๐ อย่างนี้ แม้เพียงอย่างเดียวหนึ่ง ถ้าปฏิบัติให้บริบูรณ์จริง ๆ ก็ชื่อว่ามัยธรรมทำที่พึงอยู่ภายในตนครบทุกอย่าง ตนเองย่อมเป็นที่พึ่งของผู้คนอื่นด้วย และตนเองพึ่งพาอาศัยผู้อื่นได้ด้วย ย่อมมีความสุขทั้งสองฝ่ายนั่นเอง

๓.๑.๖ หลักการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักการธรรม

การธรรม คือ หลักของความเคารพ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ ความเคารพนี้นับเป็นสมบัติของอารยชน ด้วยอารยชนคือคนที่มีอารยธรรมย่อมมีความเคารพกันเป็นระเบียบ การที่บุคคลจะนับถือ กราบไหว้บูชา หรือลงมือกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไปหากมีความเคารพเป็นเบื้องต้นแล้ว สิ่งนั้นก็ย่อมส่งผลทำให้สำเร็จ ประโยชน์แก่ผู้กระทำการอย่างเต็มที่ ความเจริญรุ่งเรือง และการได้รับสรรเสริญ ยกย่องมูทิตายินดี เป็นต้น ล้วนแล้วแต่อาศัยความเคารพเป็นที่ตั้งเช่นกัน พระพุทธองค์จึงทรงสรรเสริญความเคารพว่าเป็นมงคลแก่ชีวิต เพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ช่วยให้ชีวิตมีความเจริญ ช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้น และช่วยให้มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมประจำใจ

การธรรมนี้ถือเป็นหลักธรรมที่สำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา และจัดว่าเป็นมงคลอันสูงสุดบุคคลควรให้ความสำคัญและตระหนักในใจด้วยการเคารพต่อบุคคลและสิ่งของ พึงดูตัวอย่างพระพุทธองค์เป็นหลัก เพราะแม้แต่พระพุทธองค์ยังทรงให้ความเคารพต่อพระธรรมและพระสงฆ์หรือแม้แต่สถานที่สำคัญ ๆ ก็ทรงแนะนำให้เคารพสักการะนับถือ เป็นต้น เมื่อกล่าวถึงหลักความเคารพใหญ่ๆ ในพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มี ๖ ประการ คือ

๑. สัตถุคารวตา^{๑๓} ความเคารพในพระศาสดา หรือพระพุทธเจ้า เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงมีคุณสมบัติหลายอย่างจึงเป็นสาเหตุให้พระองค์จึงควรแก่การเคารพกราบไหว้ กล่าวคือ “มีคุณสมบัติ

^{๑๓} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๓.

ภายนอก ได้แก่บุคลิกภาพ และคุณสมบัติภายใน ได้แก่ คุณธรรมต่าง ๆ ในบทสวดระลึกถึงพระพุทธรูป ได้แสดงพระพุทธรูปลักษณะของพระองค์ไว้ ๙ ประการ ดังนี้

- (๑) เป็นพระอรหันต์
- (๒) ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
- (๓) เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
- (๔) เสด็จไปได้
- (๕) รู้แจ้งโลก
- (๖) เป็นสารถิ์ผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม
- (๗) เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

กล่าวสรุปได้ว่า พระองค์ทรงมีความสำคัญโดยความเป็นผู้มีพระคุณ ๓ ประการใหญ่ๆอันควรนำมาแบบอย่างแก่ชาวโลก คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ จึงทำให้พระองค์สามารถทำประโยชน์ได้อย่างมากมายนั่นเอง

๒. ฉัมมการวตา^{๑๔} ความเคารพในธรรม การแสดงความเคารพพระธรรมนั้น มีวิธีการปฏิบัติหลายอย่างด้วยกัน เช่น เมื่อมีโอกาสฟังธรรมก็ตั้งใจฟังด้วยความเคารพ ไม่นั่งหลับ ไม่พูดหรือขีดพื้นเล่นในขณะนั่งฟังนอกจากนี้แล้ว หนังสือพระไตรปิฎกซึ่งเป็นที่ยอมรับยอมรับทั้งหลักธรรมและวินัยไว้ไม่ควรวางไว้ในที่ต่ำ การตีความหมายหลักธรรมที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักการจริงถือเป็นการไม่เคารพต่อพระธรรม ในหลักเสขยัตถะว่าด้วยมารยาทการแสดงธรรมนั้น ชี้ให้เห็นชัดว่าเมื่อจะแสดงธรรมก็แสดงโดยเคารพ เมื่อจะศึกษาก็ศึกษาโดยเคารพ เมื่อจะอธิบายหรือตีความหมาย ก็ควรให้เป็นไปตามหลักความถูกต้องแท้จริง ผู้ที่มีความเคารพพระธรรมย่อมจะประสบผลสำเร็จในชีวิต เพราะธรรมะย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดไปสู่ที่ชั่ว และผู้ประพฤติธรรมโดยเคารพย่อมอยู่เป็นสุข

๓. สังฆการวตา ความเคารพในสงฆ์ผู้สืบทอดพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตนดีมีหลักธรรมเพื่อการดำรงชีวิต แบบอย่างที่ดีแก่พุทธศาสนิกชน ดังนั้น ควรที่จะแสดงออกซึ่งความเคารพต่อพระสงฆ์เหล่านี้เพื่อความงอกงามในชีวิต ถึงแม้ภิกษุสามเณรจะเป็นปุถุชน แต่เมื่อเป็นผู้มีความเพียรพยายามที่จะฝึกฝนอบรมตนเอง ทั้งในด้านความรู้และข้อวัตรปฏิบัติ ถือว่าควรแก่การกราบไหว้ของคฤหัสถ์แม้ที่เป็นอริยบุคคล ภิกษุสามเณรรูปใด เมื่อชาวบ้านกราบไหว้ ยังมีความสำนึกที่จะสำรวจตนว่าเป็นผู้มีความดีสมควรแก่การเคารพกราบไหว้ของเขาหรือไม่ ภิกษุสามเณรรูปนั้นถือว่าน่าเคารพกราบไหว้^{๑๕}

๔. สีกขการวตา ความเคารพในการศึกษา คำว่า ศึกษา ได้แก่ การเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม มาจากคำศัพท์บาลีว่า สีกข หมายถึง การศึกษา การสำเนียง ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนา ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการศึกษา เรียกว่า ไตรสิกขา มี ๓ อย่าง คือ

- (๑) อธิสัสสิกขา ฝึกอบรมในเรื่องศีล
- (๒) อธิจิตตสิกขา ฝึกอบรมในเรื่องจิต เรียกว่าง่าย ๆ ว่า สมาธิ

^{๑๔} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๒.

^{๑๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘ ประการ. หน้า ๑๗๙.

(๓) อธิปัญญาสิกขา ฝึกอบรมในเรื่องปัญญา^{๑๖}

ดังนั้น การศึกษามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของคน พระพุทธศาสนาถือหลักศึกษาตามธรรมชาติของมนุษย์เรา หมายความว่า มนุษย์เรานี้ท่านเรียกว่า เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ด้วยคือ ชีวิตมนุษย์ที่เป็นอยู่นี้เป็นชีวิตที่ได้มาด้วยการเรียนรู้และฝึกหัดพัฒนา ชีวิตของคนเรานั้นถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการศึกษา เพราะชีวิตคือการเป็นอยู่ และการที่ชีวิตจะเป็นอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี ก็ต้องมีการเคลื่อนไหว ต้องมีการได้เจอสถานการณ์ต่าง ๆ และพบกับประสบการณ์ใหม่ ๆ จะต้องรู้จัก เข้าใจ คิด ปฏิบัติหรือจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งเป็น หรือสามารถหาทางแก้ไขปัญหาให้ผ่านไปได้ด้วยดี ทำให้ต้องมีการเรียนรู้ และพิจารณาแก้ปัญหาตลอดเวลา ดังได้กล่าวมานั้น ก็คือ การศึกษาหรือศึกษานั้นเอง ดังนั้น เมื่อคนเรายังมีชีวิตอยู่ ถ้าจะเป็นอยู่และเป็นอยู่ให้ดี ก็ต้องมีการศึกษาอยู่ตลอดเวลา กล่าวได้ว่า ชีวิตคือการศึกษาก็คือชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีการศึกษามีการเรียนรู้ หรือมีการฝึกฝนไปด้วย ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึกด้วยการศึกษาดำเนินการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ถ้ามนุษย์ตั้งใจปฏิบัติตามธรรมชาติของตนที่เป็นสัตว์ผู้ฝึกได้ ก็จะเป็นผู้ที่ประเสริฐอย่างยิ่ง การศึกษาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ทุกคน เพราะจะทำให้มนุษย์มีความงามและความเรียบร้อยทั้งด้านกาย วาจาและใจ

๕. อัปมาทการวตา ความเคารพในความไม่ประมาท ความประมาท เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายให้สมบูรณ์ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นย่อยรวมลงในความไม่ประมาท พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบอัปมาทธรรมเหมือนรอยเท้าช้าง เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้าหรือมีมากเทาก็คงตาม มีรูป มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใดพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉันทไค กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่า เป็นธรรมที่เลิศกว่ากุศลเหล่านั้น”^{๑๗} ความไม่ประมาทจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตอยู่ของพวกเราบุคคลผู้หวั่นความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและการงาน ควรเคารพในความไม่ประมาทด้วยการปฏิบัติ ดังนี้

๑. รู้จักคุณค่าของเวลา ไม่ผัดผ่อนปล่อยวันคืนให้ล่วงไปเปล่า

๒. มองเห็นโทษของทุจริตและคุณค่าของสุจริต เลิกละเลิกเว้นทุจริต เร่งชวนชวยประพฤติดุสุจริต ประกอบแต่สิ่งที่ดีงาม

๓. ไม่ปล่อยใจให้ลุ่มหลงมัวเมาในสิ่งเย้ายวน และความสนุกสนานเพลิดเพลินต่าง ๆ เร่งปฏิบัติหน้าที่การงานให้สำเร็จผลด้วยดี

๔. ทำสิ่งใดก็ทำจริงจัง ไม่เหลาะแหละโลเล

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๓๙., และดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๙๑๔-๙๑๕.

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๐/๗๕.

๕. มีสติสัมปชัญญะรู้จักยับยั้งชั่งใจบังคับควบคุมตนเองได้ และหัดเป็นคนรอบคอบความไม่ประมาทถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง บุรุษก็ดี สตรีก็ดี คฤหัสถ์หรือพระภิกษุสงฆ์ ควรให้ความสำคัญในความไม่ประมาทในการใช้ชีวิตประจำวัน ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่ประมาทซึ่งการมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือการใช้สติอยู่ทุกขณะในการดำรงชีวิต ทำให้เกิดความระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้พลาดตกไปในทางชั่วหรือทางเสื่อม คอยยับยั้ง คอยเตือนอยู่ตลอดเวลา ทำให้สำนึกในหน้าที่และการงานอยู่เสมอ โดยพิจารณาหลักธรรมข้อที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ มี ๕ ประการ ดังนี้

- (๑) เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
- (๒) เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
- (๓) เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
- (๔) เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น

(๕) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรตั้งอยู่ในความประมาท ผู้ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาททั้ง ๕ ประการดังกล่าว ถือว่าเป็นผู้ที่มีความไม่ประมาทในธรรมขั้นต่ำ ส่วนผู้ใดที่ประพฤติตามหลักธรรมนี้แล้ว ชีวิตของผู้นั้นย่อมไม่เป็นหมัน แม้ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเชื่อว่ามีชีวิตอยู่บุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ปล่อยให้เวลาให้ผ่านไปให้เสียเปล่า สามารถรักษาประโยชน์ของตนเองและผู้อื่นไว้ได้^{๑๘}

(๖) ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพในปฏิสันถาร คำว่า ปฏิสันถาร หมายถึง การทักทายปราศรัยแขกผู้มาหา ได้แก่การต้อนรับ การรับรองการแสดงการต้อนรับมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการเปิดหรืออุดช่องโหว่ คือที่แตกรั่วอันมีอยู่ในระหว่างตนและบุคคลอื่น หมายถึง การรู้จักสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันด้วยการต้อนรับนั่นเองเป็นการรวมน้ำใจหรือการเชื่อมสัมพันธ์ใจคนให้เป็นหนึ่งเดียว ด้วยการแสดงออกซึ่งความความรัก ความปรารถนาดี ความสมานสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันซึ่งกันและกัน ด้วยการสงเคราะห์ให้ความช่วยเหลือ ด้วยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยสัมพันธ์ภาพไมตรีอันเกิดจากการเห็นอกเห็นใจกัน เข้าใจในกันและกันเพื่อยึดเหนี่ยวประสานสามัคคีกันไว้ การรวมเข้าด้วยกัน การไม่ทะเลาะวิวาท ความพร้อมเพรียงและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมเข้าเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันลักษณะดังกล่าวมานี้ ถือเป็นความสำคัญหรือประโยชน์อันเกิดจากการมีปฏิสันถารคือการรู้จักต้อนรับนั่นเอง การปฏิสันถารนี้สามารถที่จะทำได้ ๒ ประการ คือ^{๑๙}

(๑) อามิสปฏิสันถาร ได้แก่ การแสดงความเคารพด้วยการลุกขึ้นต้อนรับรับบาตร จีวรรับของที่ควรรับ เช่นกระเป๋ เป็นต้น ปูอาสนะ พัด ทาน้ำมัน ให้เกสซ์ มีเนยใส น้ำอ้อย เป็นต้น ให้น้ำร้อน น้ำเย็น ทำความสะอาดอาคารที่อยู่อาศัย พาเที่ยวไปบิณฑบาตพาไปในกนิมนต์ ให้อามิสที่ตนได้แก่ท่าน เช่น ให้แก่อาคันตุกะ ภิกษุใช้ อุปัชฌาย์อาจารย์ เมื่อพบคนแก่หรือนางภิกษุณี แม่ชี ก็พึงให้แก่คนเหล่านั้น ให้แก่บิดา มารดา ให้แก่ไวยาวัจกรผู้รับใช้ ให้แก่พระราชา ให้แก่โจร ให้แก่ผู้อุปัฏฐากมารดาบิดาของตน เป็นต้น

^{๑๘} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๔.

^{๑๙} อด.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓.

(๒) ธรรมปฏิสันถาร ได้แก่ การแสดงความเคารพด้วยการต้อนรับด้วยธรรม มีการสอนบาลีและอรรถกถาให้โดยเคารพ พรรณนาเนื้อความแห่งพระบาลีให้ฟังโดยเคารพ บอกธรรม สอนธรรม แสดงธรรม ให้ฟังโดยเคารพ สอนกรรมฐานให้สอนธรรม คือ ประยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ให้บรรเทาความรำคาญ กลุ่มใจให้ ช่วยเหลือกิจที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นกรรมที่สมควร เช่น ช่วยในงานทำบุญต่าง ๆ เป็นเพื่อนเป็นมิตรสหายร่วมกัน ให้อัพภากาออกจากอาบัติ ให้มานัต ให้ปริวาส ให้บรรพชาผู้ที่ควรบรรพชา ให้อุปสมบทผู้ที่ควรอุปสมบทแม้สวดกรรมวาจาให้แก่นางภิกษุณีผู้หวังอุปสมบทในสำนักของตน ก็จัดเป็นธรรมปฏิสันถารได้ ในสมัยนี้ บวชชีให้แก่ผู้ประสงค์จะบวชก็จัดเป็นธรรมปฏิสันถารได้

๓.๑.๗ หลักการพัฒนากาละผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักเวปุลลธรรม ๖

เวปุลลธรรม ๖ คือ คุณสมบัติที่จะทำให้เป็นผู้เติบโตใหญ่ไพศาลในธรรมหรือคุณความดีทั้งหลายในเวลาไม่นาน หากนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ได้อย่างจริงจังแล้วก็จะทำให้ชีวิตไม่ประสบกับความเสื่อมและตกต่ำทั้งหลายเพราะมีคุณสมบัติที่จะช่วยในการป้องกันความประพฤติให้ไกลจากสิ่งที่ไม่ดีๆนั่นเอง อันได้แก่^{๒๐}

(๑) อาโลกพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ ทั้งปัญญาที่เป็นฝ่ายโลก คือการเข้าใจวิชาการต่างๆที่จะนำมาสร้างความสำเร็จในการอยู่กิน ที่ดี เจริญในลาภ ยศ สุข และสรรเสริญ อันเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ รวมทั้งปัญญาที่เป็นไปเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าในฝ่ายธรรม ที่สามารถจะพัฒนาทางด้านจิตใจของตนเองและทุกคนให้ปราศจากความทุกข์ ที่เกิดจากการไม่เข้าใจในความจริงหรืออริยสัจ ๔ นั่นเอง เมื่อมีปัญหาเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วย่อมปลดปล่อยตนเองให้ไกลจากความชั่วต่างๆได้ ที่เป็นทางนำพาไปสู่ทุกคืนนั่นเอง

(๒) โยคพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความเพียรประกอบการทั้งในทางฝ่ายโลกและในทางฝ่ายธรรม พากเพียรในฝ่ายโลก คือ การพยายามที่จะสร้างฐานะความเป็นอยู่ทางปัจจัย ๔ การอยู่กินที่ดี มีความเจริญในลาภ ยศ สุข และสรรเสริญหรือโลกธรรมฝ่ายเจริญนั้น เพื่อให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ รวมทั้งความพากเพียรที่เป็นไปเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าในฝ่ายธรรม คือมีความพากเพียรที่จะพัฒนาทางด้านจิตใจของตนเองและทุกคนให้เจริญก้าวหน้าในคุณธรรมต่างๆ เพื่อยกระดับจิตใจให้ห่างไกลจากความทุกข์ ที่เกิดจากการไม่เข้าใจในความจริงหรืออริยสัจ ๔ นั่นเอง เมื่อมีปัญหาเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วย่อมปลดปล่อยตนเองจากความชั่วต่างๆเสียได้ ย่อมจะไม่ไปเกิดในที่อันตกต่ำหรือทุกข์ทรมานนั่นเอง

(๓) เวทพหุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความเบิกบานใจ คือ มีปิติปราโมทย์อยู่เสมอ ที่เป็นการบ่งบอกได้ว่าจิตใจที่มีความสุขก็คือคนที่มีความสุขทางใจนั่นเอง ย่อมมีผลดีต่อการดำเนินชีวิตอย่างมหาศาล เพราะความสำเร็จหรือความล้มเหลวต่างในชีวิตนั้น ล้วนมีมูลเหตุสำคัญๆคือจิตใจนี้เอง หากมีความทุกข์ เศร้าโศก รำไรต่างๆนาๆขึ้นมา ย่อมจะทำให้จิตใจมีความตกต่ำ เสื่อมเสียสุขภาพทางด้านจิตใจ ย่อมจะขาดกำลังใจในเรื่องที่จะดำเนินชีวิตให้มีความสำเร็จตามเป้าหมายได้ ดังนั้นความมีปิติ ปราโมทย์ เอิบอิ่ม เบิกบานใจ จึงเป็นคุณสมบัติที่ผู้นำควรมีกันทุกคน

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *ภาวะผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

(๔) อสณฺตุฎฐิพฺพุโล หมายถึง เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ไม่รู้ อิ่มไม่รู้พอในการบำเพ็ญความดี เพราะความดีนำพาความเจริญมาให้กับชีวิต ดังนั้นการทำความดีจึง ต้องทำให้มาก ยิ่งมากเท่าไรก็ยิ่งจะส่งผลดีให้แก่ชีวิตได้มากตามๆกัน จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรสันโดษในการ ทำความดี แต่ถ้าหากเป็นการทำความชั่วแล้ว ก็ควรจะสันโดษให้มากเข้าไว้ เพราะความชั่วมีผลเสียต่อ ชีวิตทำให้ชีวิตไม่มีความเจริญ ยิ่งทำมากยิ่งขึ้นทำให้ชีวิตล่มจมได้มากเท่านั้น จึงควรที่จะมีปัญญาร่วม ระวังสันโดษในทางที่ถูกต้องตามคลองธรรม เพื่อสามารถสร้างความก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตอยู่ เป็นต้น

(๕) อนิกฺขิตตฺตฺโร หมายถึง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย มีความเอาใจใส่อยู่อย่าง สม่าเสมอในการสร้างกุศลที่ยังไม่มีให้มากขึ้น มีความระมัดระวังในการที่จะรักษากุศลที่มีอยู่นั้นมิให้เสื่อม คลาย มีความพยายามที่จะละอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อจะไม่ให้เกิดมีขึ้น มีความพยายามที่จะละอกุศล ที่มีอยู่นั้นให้หมดเบาบางสิ้นไปจากสันดาน ที่เปรียบเสมือนกับต้นไม้ที่ควรมีการเอาใจใส่ดูแลอยู่เป็น นิจ ต้นไม้นั้นจึงจะมีความเจริญเติบโต ออกดอกมีผลผลิตที่ดีให้แก่คนที่ดูแลรักษานั้นได้รับประโยชน์ จากต้นไม้เหล่านั้น

(๖) อุตฺตริยจ ปตาเรติ หมายถึง เพียรพยายามทำกิจบัดนี้ให้ลุล่วง ก้าวสู่คุณความดีที่สูง ยิ่งขึ้นไป เป็นความเพียรในการหมั่นวิเคราะหฺ์ ตรวจสอบผลที่เกิดขึ้นอยู่เสมอๆ เพื่อหาจุดที่บกพร่อง และแนวทางที่จะเข้ามาแก้ไขสิ่งที่ไม่ดีอยู่นั้นให้กลับกลายมาเป็นสิ่งที่ดี ส่วนสิ่งที่ดีอยู่แล้วนั้นเราก็เพิน หาวิธีการใหม่ๆ เพื่อที่จะนำเอามาใช้เพิ่มเติมเสริมกัน เพื่อการพัฒนาคุณความดีเหล่านั้นให้ เจริญเติบโตกว่าเดิมนั้น พร้อมทั้งจะอำนวยความสะดวกอย่างมากแก่พวกเรานั้นเอง

๓.๑.๘ หลักการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้วยหลักภavana ๔

ภavana หมายถึง การทำให้เป็นให้มีขึ้น การฝึกอบรม การพัฒนา ซึ่งการพัฒนาตาม ความหมายของพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๔ ประเภท คือ^{๒๑}

๑. กายภavana คือ การเจริญกาย พัฒนากายให้มีความสมบูรณ์ทั้งในด้านของอายุที่ยืนยาว มีวรรณะผิวพรรณงดงาม มีสุขภาพแข็งแรง และมีกำลังมาก ไม่เป็นคนที่บกพร่องในด้านกายนี้ ซึ่งการ ฝึกฝึกอบรมนี้จะต้องเป็นวิธีการที่ไม่มีโทษตามมาในภายหลัง แต่เป็นวิธีการแบบยั่งยืนหรือวิถีธรรมกับ การพัฒนานั้นเอง เพื่อพัฒนาในด้านปัจจัยต่างๆที่จำเป็นต่อร่างกายนั้นเช่นด้านของปัจจัย ๔ มีอาหาร ที่อยู่อาศัยยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ที่เป็นกรรมวิธีการผลิตที่ปลอดภัยมีคุณภาพต่อชีวิต ปลอดภัยจากสารพิษอันตรายต่างๆ ถ้าอาหารเราก็มีวิธีการแบบอินทรีย์ที่เป็นวิธีการที่ปลอดภัยจาก สารพิษและไม่ส่งผลเสียต่อด้านมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมตามมา หรือเป็นวิถีธรรมกับการนำมาผลิตนั้นเอง เราจึงได้อาหารหรือปัจจัยที่มีคุณภาพไว้บริโภคใช้สอยเพื่อสร้างความเจริญสมบูรณ์ต่อร่างกายของเรา นั้นเอง

๒. ศิลภavana แปลว่า การพัฒนาศีล หรือการนำเอาศีลมาใช้ในการพัฒนาคนให้มีความ ประพฤติที่เรียบร้อย ไม่ไปกระทำให้ตนเองและผู้อื่นต้องเดือดร้อนเพราะการกระทำที่ปราศจากศีล

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม(ฉบับเดิม) พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร:ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๑.

ดังนั้นศิลปะจึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ในสังคม ในด้านการมีชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคม ศิลปะเป็นสภาพหรือคุณสมบัติของตัวบุคคล เป็นเรื่องของการที่บุคคลนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี ความมีระเบียบหรือประพฤตินอยู่ในระเบียบอย่างนี้เรียกว่า ศิลปะ

๓. จิตภาวนา คือ การพัฒนาจิต การทำจิตให้เจริญองงาม แบ่งเป็น ๓ ด้าน คือ

(๑) การพัฒนาคุณภาพจิต เริ่มแต่มีคุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้จิตใจประณีตงดงาม เช่น มีเมตตา กรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญูทเวที เป็นต้น

(๒) การพัฒนาสมรรถภาพจิตหรือสมรรถภาพของจิตใจซึ่งมีความเข้มแข็งที่จะเอาไปใช้งานได้ดี คือ มีสมาธิ มีสติ มีวิริยะ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่ รับผิดชอบ ความเข้มแข็ง ความอดทน เป็นต้น

(๓) การพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากมีคุณธรรม มีคุณภาพ และ สมรรถภาพแล้วจะต้องมีสุขภาพจิตด้วย คือ จิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตที่มีความเบิกบาน มีปิติ มีความอิ่มใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริงบันเทิงใจ เป็นต้น

๔. ปัญญาภาวนา คือ การทำปัญญาให้เจริญองงามที่มีวิธีการอยู่ ๓ ทางใหญ่ ๆ คือ

(๑) (สุตมยปัญญา) คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจากผู้อื่น เช่น การศึกษาเล่าเรียนจากครู จากการทำหนังสือ จากการฟังบรรยายในการทัศนศึกษา ปัญญาประเภทนี้ มีการพยายามแสวงหากันมากในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดมีขึ้นแก่คนในประเทศชาติของตน ดังนั้น สุตมยปัญญา จึงมีความสำคัญมากต่อการพัฒนาตนเองและสังคมชาติ ผู้มีปัญญาประเภทนี้ เมื่อได้รับการศึกษาดี จนจบการศึกษาในระดับต่าง ๆ แล้ว สามารถนำมาเป็นเครื่องมือใน เอาไปประกอบอาชีพ แก้ปัญหาเรื่องการดำรงชีวิต แก้ปัญหาสังคมประเทศชาติ ซึ่งเป็นปัญญาที่ทำให้เกิดขึ้นได้ไม่ยากนัก แต่ต้องตั้งใจฟังด้วยดี ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ จึงจะเกิดปัญญา

(๒) (จินตามยปัญญา) ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง บุคคลผู้ที่ไม่ได้ฟังมาจากผู้อื่น ไม่ได้อ่านจากหนังสือตำราเรียนใด ๆ หรือไม่ได้จากแหล่งค้นคว้าที่คนอื่นทำขึ้น แต่ได้สร้างปัญญาของตนให้เกิดขึ้น ด้วยการคิดค้นทดลองหาเหตุผลด้วยตนเอง จนเกิดปัญญารู้ชัดในเรื่องนั้นขึ้น อย่างเช่นที่นักวิทยาศาสตร์ได้ค้นคิดสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นจำนวนมากในยุคปัจจุบัน เพราะอาศัยจินตามยปัญญา ปัญญาชนิดนี้ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจโดยอุบายแยบคาย คือการใช้ความคิดให้ถูกวิธี การมองเห็นสิ่งทั้งหลายด้วยการพิจารณาค้นคว้านั่นเอง

(๓) (ภาวนามยปัญญา) ปัญญาเกิดจากการฝึกอบรม หรือปัญญาที่เกิดแต่การฝึกลงมือปฏิบัติ ปัญหานี้มีความจำเป็นมากในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการฟังตนเอง เพราะทำให้ได้ความสงบสุขด้านจิตใจ จนถึงความดับทุกข์ในที่สุด ต้องอาศัยปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา ปัญญาจึงเป็นแสงสว่างในโลกเพราะทำให้จิตใจ สามารถส่องสว่างเห็นเหตุผล ส่องนำทางดำเนินชีวิตตามแนวทางที่

ถูกต้อง ดังนั้นจึงควรหันมาเจริญภาวนากันให้มากเพื่อให้เกิดปัญญากัน เพราะว่าเมื่อชีวิตของเราเกิดปัญหาขึ้นแล้ว จะทำให้มีความสุขทั้งภายนอกและภายใน เป็นความสุขที่สงบเย็น โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุสิ่งของใด ๆ ก็มีความสุขได้

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสนั้น คือ การที่เจ้าอาวาสเป็นบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติหรืออุปนิสัยที่ดีตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หรือตามลักษณะของผู้นำตามแนวพุทธนั่นเอง เป็นบุคคลที่สร้างความรู้สึกลื่อมใสศรัทธาสำหรับผู้ตามได้เป็นอย่างดีซึ่งเกิดมาจากปฏิบัติหรือแนวทางปฏิบัติที่ผู้นำหรือเจ้าอาวาสนั้นประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพุทธธรรมนั้น ดังนั้น ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสตามหลักพุทธธรรมนั้น จึงต้องเป็นผู้นำที่สามารถนำได้ใน ๔ รูปแบบ คือ นำตน นำคน นำงาน และนำองค์กร นำตน คือ เป็นผู้นำที่สามารถนำตนเองให้รอดจากภัยพิบัติหรืออุปสรรคต่าง ๆ โดยใช้หลักภาวนา ๔ เพื่อการพัฒนาชีวิตให้มีความสุขสมบูรณ์ปราศจากภัยแห่งโรคภัยต่างๆ ที่จะเข้ามายุ่งยิวชีวิต จึงเป็นผู้นำที่สมบูรณ์กล่าวคือเป็นผู้ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ นำตนให้ถึงฝั่งแห่งความสำเร็จที่ดีในชีวิตได้ อันเกิดจากการใช้คุณธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ ภาวนา ๔ มาเป็นแนวปฏิบัตินั่นเอง นอกจากจะสามารถพึ่งพาตนเองได้แล้วยังเป็นที่พึ่งพาอาศัยของผู้อื่นได้อีกด้วย เป็นที่เคารพนับถือศรัทธาของผู้คนที่อยู่ร่วมภายในองค์กรหรือสังคมนั้นๆ เพราะเหตุที่มีคุณลักษณะตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ หลักพรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อการอนุเคราะห์หมู่คณะเพื่อนฝูงและสรรพสัตว์ให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความอบอุ่นเป็นสุข รวมถึงความสามารถที่จะนำพาเขาเหล่านั้นให้ประสบผลสำเร็จได้ด้วยการนำงานที่อาศัยหลักอิทธิบาท ๔ เพื่อการบริหารงานพัฒนาให้บรรลุสู่ความสำเร็จดังที่ทรงต้องได้นั่นเอง ส่วนนำองค์กรนั้น หมายถึง การนำเอาหลักสัปปุริสธรรม ๗ มาใช้ปฏิบัติหน้าที่จนเกิดความสามารถของการเป็นผู้นำสูงสุดในองค์กรทางศาสนาหรือวัดนั่นเอง โดยเจ้าอาวาสเป็นบุคคลสำคัญในการกำหนดนโยบายหรือทิศทางขององค์กรหรือวัดนั้น ๆ ได้อย่างรอบรู้ในเหตุและผล เป็นผู้มีความสามารถในอันที่จะประสานทุกฝ่ายให้เกิดการร่วมมือกันได้ดีด้วยความเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลรู้จักเลือกสรรบุคคลให้เข้ามาทำหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม ดังนั้น หากเจ้าอาวาสหรือผู้นำในสังคมระดับต่างๆ มีหลักธรรมในการเป็นผู้นำหรือมีคุณสมบัติของความเป็นผู้นำที่ดีแล้ว นั่นก็หมายความว่า เป็นผู้มีศักยภาพทางภาวะความเป็นผู้นำสูงในตนเอง พร้อมทั้งจะปฏิบัติหน้าที่นำองค์กรนั้น ๆ ให้ไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์การได้อย่างราบลื่นนั่นเอง

ตารางที่ ๓.๑ สรุปสาระสำคัญหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส

ลำดับ	หลักพุทธธรรมสำหรับการพัฒนาเจ้าอาวาส	สาระสำคัญ
๑	หลักสารณียธรรม	ธรรมเป็นเหตุให้เป็นที่รักและ ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความ สามัคคีกัน อันจะทำให้ตนเอง และคนรอบข้างมีความสุข ร่วมกัน
๒	หลักอิทธิบาท ๔	คุณเครื่องให้ลุถึงความสำเร็จ ตามที่ตนประสงค์ไม่ว่าจะเป็น ความประสงค์ในทางฝ่ายโลก หรือในทางฝ่ายธรรมก็ดี หาก ประกอบตนอยู่ในหลักทั้ง ๔ นี้ แล้วย่อมนำไปถึงความสำเร็จ ดังที่ต้องการได้อย่างแน่แท้
๓	หลักอปริหานิยธรรม ๗	หลักธรรมข้อนี้จะเป็นเครื่องพยุ งสังคมให้มีความแน่นแฟ้น สามัคคี กลมเกลียวเป็นอัน เดียวกันได้เป็นอย่างดี ไม่ทำ เสื่อมเสียให้เกิดขึ้นในสังคม ทำ ให้สังคมมีวิวัฒนาการความ เจริญอย่าง จึงทำให้สังคมเกิด ความเข้มแข็งตามมา
๔	หลักพรหมวิหาร	พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมของ พรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ พรหมวิหารเป็นหลักธรรม สำหรับทุกคน เป็นหลักธรรม ประจำใจที่จะช่วยให้เรา ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐ และบริสุทธิ์
๕	หลักสังคหวัตถุ ๔	เป็นหลักธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว น้ำใจคนและประสานหมู่ชน เอาไว้ให้มีความสามัคคีกันมี

		ความมั่นคงเป็นปึกแผ่นที่ยากแก่ การที่จะเข้ามาทำลายจากศัตรูที่ คิดไม่ดีต่างๆเหล่านั้นได้
๖	หลักสัปปุริสธรรม ๗	สัปปุริสธรรม คือ ธรรมของสัปปุ ริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่ง มีความเป็นคนที่สมบูรณ์ และ ถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการ เป็นผู้นำที่สมบูรณ์
๗	หลักหลักนาถกรณธรรม ๑๐	นาถกรณธรรม เป็นหลักธรรมที่ จะเสริมสร้างความมั่นคง ความ เจริญก้าวหน้าให้กับการดำเนิน ชีวิตทั้งในส่วนของตนเอง และ ส่วนรวมก็ดี หากยึดใน หลักธรรมนี้เป็นแนวปฏิบัติแล้ว จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหา ต่างๆที่มีอยู่ในสังคมจะค่อยๆ หมดลงไป และทำให้สังคมนั้น เต็มไปด้วยหมู่ชนที่เป็นบัณฑิต นั่นเอง
๘	หลักคารวธรรม	การระ ได้แก่ การแสดงความ เคารพทางกายและวาจา ถือ เป็นสิ่งสำคัญที่จะพึงใส่ใจและ ปฏิบัติด้วยความหนักแน่น จริงจัง การมองเห็นคุณค่าและ ความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อ บุคคลหรือสิ่งนั้นด้วยความ จริงใจโดยการคำนับ การไหว้ การลุกขึ้นต้อนรับ การพูดจา สุภาพ เป็นต้น
๙	หลักทศพิธราชธรรม	เป็นหลักธรรมสำหรับพระเจ้า แผ่นดิน ของผู้ปกครองหรือผู้นำ ทั้งหลาย เป็นคุณสมบัติอันดี ที่ จะทำให้สามารถปกครอง แผ่นดินโดยธรรมและยัง ประโยชน์สุขให้เกิดแก่

		ประชาชนและสังคมโดย ส่วนรวมได้เป็นอย่างดี
๑๐	หลักเวปุลลธรรม ๖	คือคุณสมบัติที่จะทำให้เป็น บุคคลผู้เติบโตใหญ่ไพบูลย์ในธรรม หรือคุณความดีทั้งหลายในเวลา ไม่นาน และนำไปสู่ความ สมบูรณ์พูนผลของชีวิตใน หลายๆด้าน หากนำหลักธรรมนี้ มาประยุกต์ใช้จริง ๆ แล้วจะทำ ให้ชีวิตไม่พบกับความเสื่อมเลย
๑๑	ด้วยหลักภาวนา ๔	หลักธรรมหมวดนี้มีความสำคัญ คือจะช่วยอบรมพัฒนาชีวิตให้มี ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้ง ทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และความประพฤติ สามารถที่จะ ดำเนินงานทั้งส่วนตนและ ส่วนรวมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้สังคมมีความเจริญอย่าง ยั่งยืนและเป็นปึกแผ่น